

MESOLITHIC PERIOD IN THE FOREST-STEPPE ZONE
OF CENTRAL UKRAINE

The article is devoted to the Mesolithic Period in the least studied in this concern regions of Ukraine — the forest-steppe Dnieper River Region and the Bug River Region. New archaeological materials from the sites Dniprovets and Dobryanka make it possible to consider two main stages of cultural and historic development of Central Ukraine in the Early Holocene — Early Vyazovotskiy and the Late Kukretskiy Periods. The author comes to a conclusion that the population of the Kiev-Cherkasskoe Dnieper Region acquired some Neolithic features from the Kukretskoe population, which had migrated here from the Bug River Region pushed by the waves of the Neolithic immigrants from the Balkan-Danube Region.

Ю.П. Зайцев, В.І. Мордвінцева

ДО ІСТОРИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОХОВАННЯ В НОГАЙЧИНСЬКОМУ КУРГАНІ

У статті подано аналіз набору особистих прикрас із Ногайчинського кургану, найбагатше поховання якого раніше датувалося другою половиною I — початком II ст. н. е., а нині зараховано до періоду першої половини — середини I ст. до н. е. На основі розгляду ювелірних виробів зроблено висновок, що цей комплект переважно був сформований в еллінському середовищі, а похована в кургані жінка могла бути однією з доньок Мітрідата VI Євпатора, яку видали заміж за варварського царя в 65 р. до н. е.

Поховання пізньоелліністичного часу в Ногайчинському кургані є найбагатшим комплексом у Криму сарматського часу¹. Ця пам'ятка вже багато років привертає увагу дослідників².

Свого часу О.В. Симоненко помістив поховання до групи пам'яток I — першої половини II ст. н. е.³ Воно було зіставлене з появою в степах Північного Причорномор'я могутнього союзу кочових племен, який сформувався в Середній Азії. Нові прибульці, яких пов'язують з аланами, принесли в сарматське середовище низку інновацій, у тому числі «бірюзово-золотавий» звіриний стиль⁴. Згідно з цією гіпотезою, речі «східного типу» з'явилися лише з другої половини I ст. н. е.⁵ В одній із новітніх праць цей погляд було уточнено: «Где-то в середині I в. н. е. на території Северного Причорномор'я ... перекочевала большая и сильная в военно-политическом отношении орда. В ее составе находились аорсы, но ... возглавляли ее аланы»⁶.

Проте ці висновки спиралися на неповну і неточну інформацію про Ногайчинський курган: багато речей з нього були невідомі або неправильно атрибутовані. Наприклад, скляну чашу О.В. Симоненко назвав червонолаковою⁷; зворотний бік гривни (важлива хронологічна ознака) — пласкою⁸; скляну гему визначив як сердолікову⁹; флаконами назвав поліхромну скляну намистину із золотими ковпачками¹⁰; крейдяну намистину-амулет із зооморфними закінченнями¹¹ та гольник¹²; фаянсову тарілку визначив як алебастрову¹³. До публікації через непорозуміння потрапили підвіски з іншого комплексу¹⁴. Крім того, короткий інформацію з приводу поховального обряду і конструкції курганного насипу було опубліковано лише в статті А.А. Щепинського німецькою мовою¹⁵.

Повна публікація комплексу дала змогу дещо по-іншому встановити хронологічні позиції цієї пам'ятки. Нині їх визначено в межах початку — першої половини I ст. до н. е.¹⁶ Підставою для такого датування слугували: червонолаковий унгвентарій, сіролощений гончарний глечик, срібний шароподібний кубок, стилістичні особливості гривни, срібні чаша та кілік, скляна чаша, характерні

бронзові бляшки, набір ювелірних прикрас та інші предмети¹⁷. Як видно, нова хронологія комплексу виключає можливість його віднесення до кола «аланських» старожитностей. Тому виникає потреба зіставлення ногайчинського поховання з подіями іншої історичної епохи. Передусім, подавлення дати комплексу більш ніж на 100 років по-особливому впливає на оцінку його соціального рангу.

У I—II ст. н. е. в степах Північного Причорномор'я, нижнього Дону і Поволжя відома ціла серія багатих поховань найвищого соціального рангу — Жутово, курган 28¹⁸; Бердія, курган 3¹⁹; Кобяково, курган 10²⁰; Садовий²¹; «Хохляч»²²; Дачі, курган 1²³; Запорізький курган²⁴; Пороги, курган 2²⁵ та ін. Щодо попереднього датування Ногайчинський курган розглядають як один з комплексів цієї групи.

Для першої половини — середини I ст. до н. е. ситуація є іншою. Ногайчинське поховання — єдиний свого роду поховальний комплекс не лише для території Східної Європи, а й деякою мірою і для всього античного світу того часу. Щоправда, це можна пояснювати недостатньою розробленістю сучасної хронології I ст. до н. е. За набором речей і поховальним обрядом цей комплекс можна зіставити з похованням того самого часу поблизу хут. Пісчаний на Прикубанні²⁶, але за розкішністю ритуалу і багатством інвентарю останнє помітно поступається ногайчинському. Імовірно, не буде перебільшенням визначити статус ногайчинського поховання як «царський».

Серед речового набору ногайчинської «цариці» особливу увагу привертають коштовні особисті прикраси: сережки, гривна, кільце, брошка-шпилька, флакони-підвіски, кулон, браслети, персні, фібули, ножні браслети (рис. 1). Цей набір можна поділити на кілька груп предметів: 1) прикраси «східного» типу; 2) прикраси, походження яких пов'язане з греко-варварськими пам'ятками Прикубання; 3) античні прикраси.

Вирізнана із золота ногайчинська гривна (рис. 1, 2) належить до кола виробів Сибірської колекції²⁷. Найближчі стилістичні паралелі цьому предмету знаходяться серед різних дерев'яних гривен Алтаю II—I ст. до н. е.²⁸ Своєрідною ознакою гривни є використання скляних намистин як вставок у квадратних і овальних гніздах, причому гнізда є на обох боках гривни, а вставки — лише на лицьовій. Важливо зазначити, що на цьому предметі не зафіксовано слідів носіння. Гривна в стиснутому стані (її висота 14 см) жорстко фіксувала шию і підборіддя похованої. Швидше за все, прут гривни був накручений на шию лише один раз, імовірно безпосередньо перед похованням.

Спіральні *ножні браслети* (рис. 1, 14, 15) — одна з яскравих ознак ранньої групи варварських пам'яток Криму²⁹, трапляються вони і в ранньосарматській культурі³⁰. Існує думка, що цей елемент варварського костюма був призначений для фіксації м'якого шкіряного взуття біля щиколоток³¹.

Брош-шпилька (рис. 1, 9) за конструктивними й стилістичними особливостями належить до групи прикрас, що походять з Прикубання: зроблена у вигляді круглого декоративного щитка з великою центральною вставкою, позаду припаяна велика голка, по низу колись кріпилися підвіски. З прикубанськими фібулами і шпильками ногайчинську прикрасу зближують такі специфічні декоративні елементи: 1) центральний зубчастий каст, виконаний з тонкої золотої пластини, на яку по бортику були напаяні ряди переплетених дротиків («косичка»); 2) орнамент із S-подібних дротиків з великими кульками зерні, посадженими між завитків; 3) конічні ковпачки, прикрашені зерню. З Прикубанням М.Ю. Трейстер пов'язує і виробництво цих виробів³².

Двобічний *кулон* зі вставкою халцедону («переливга») належить до того ж кола виробів (рис. 1, 5). Ребро медальйона оформлено такими самими елементами, як і центральна вставка броші-шпильки (ряди «косичок»), камінь оправлений у двобічний зубчастий каст. Аналогічні медальйони також походять із Прикубання³³.

Проте найбільш яскраві речі набору — це античні ювелірні вироби.

Сережки (рис. 1, 1, 3, 4—6) і *кільце* (рис. 1, 3) за низкою ознак, що характеризують виробничу традицію, можна зіставити з репрезентативною групою прикрас із Південної Італії. Ногайчинське кільце практично є ідентичним прикрасі з Канози³⁴ і Тарента³⁵. Основний елемент цих прикрас — спаяні між собою ланцюжки та особливим чином сконструйовані підвіски. Вони являють собою послідовність кульок зерні, що зменшуються в діаметрі. Такий самий елемент відомий не лише в конструкції підвісок згаданого кільця з Канози, а й у сережках з тієї ж території³⁶.

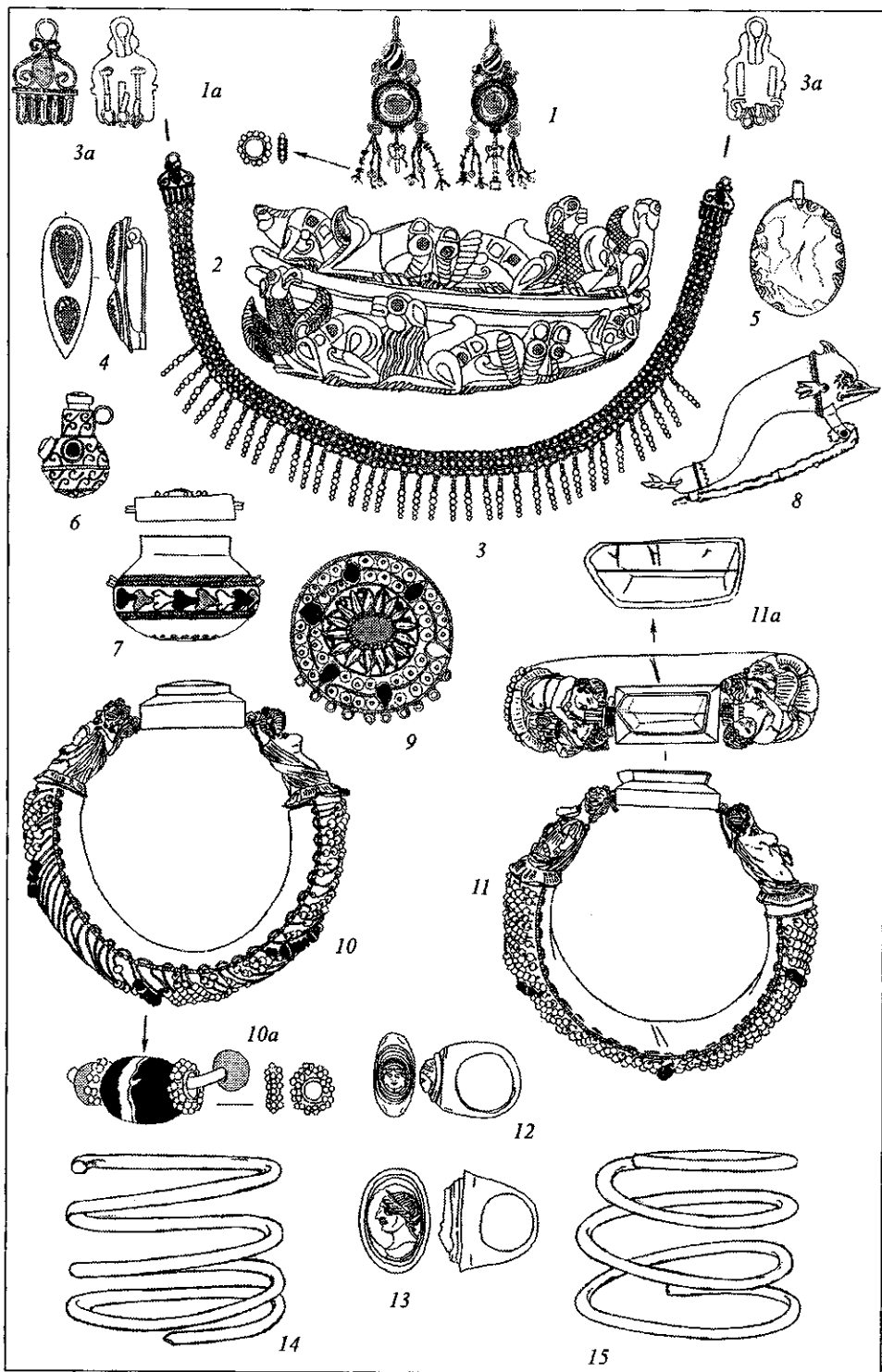

Рис. 1. Ювелірні прикраси з Ногайчинського кургану: 1 — сережки; 2 — гривна; 3 — кільце; 4, 8 — фібули; 5 — кулон; 6, 7 — судинки; 9 — брош-шпилька; 10, 11 — браслети; 12, 13 — персні; 14, 15 — ножні браслети

Ногайчинське кільце відрізняють від італійського зразка замки, виконані більш грубо і споряджені петлями, а не гачками. Петлі намиста на одному із замків були одягнені на пластинчасті гачки, а на другому — на дротову вісь, закріплену на трьох напаяних кільцях (рис. 1, 3а, 3б). Такий спосіб приєднання замків до ланцюжків

свідчить про те, що кольє могло бути перероблено і закінчення додані пізніше. Судячи зі схеми орнаменталії (довгі «ови» з рубчастого дроту, гранатові вставки в простих пластинчастих кастах), намисто могли переробити в Північному Причорномор'ї.

Сережки за схемою щитка належать до типу, добре відомого в елліністичні часи³⁷. Проте для локалізації місця походження сережок показовими насамперед є дрібні специфічні деталі. Точна аналогія ногайчинським сережкам походить з музею Неаполя (імовірно, з Помпей), яка повторює їх у найдрібніших деталях — інкрустація обідка навколо центральної вставки трикутника, амфорка-підвіска, типи ланцюжків, кільця із зерню³⁸. Обідок з трикутників навколо центральної кам'яної вставки є також на сережках із колекції Х. Бастіса, Нью-Йорк³⁹.

Дуже виразна конструкція центральної підвіски у вигляді амфорки, тулово якої виконано з намистини (в обох випадках втрачені), а верхня частина з ручками, стрижень і підставка — із золотих елементів. Аташі ручок амфорок показані у вигляді листа плюща, обрамленого тонким рубчастим дротом. Найближчі аналогії цьому елементу ногайчинських сережок походять з Південної Італії⁴⁰. В Італії ж концентруються знахідки сережок тієї самої схеми з мініатюрними кільцями, прикрашеними одним рядом зерні⁴¹ (рис. 1, 1а). Перелічені деталі не трапляються на подібних сережках інших регіонів — враховувалися лише документовані археологічні знахідки.

Флакони-підвіски (рис. 1, 6, 7) входили до складу деяких грецьких прикрас. Найближчий до ногайчинських за часом та оформленням флакон походить із плитової гробниці некрополя Альтамура в Південній Італії, що за знахідкою римського денарія (135—126 рр. до н. е.) датується кінцем II ст. до н. е.⁴². Мініатюрний флакон-підвіска з філігранним орнаментом і гранатовою вставкою на кришці є серед підвісок намиста з Пелінни (Фессалія) II ст. до н. е.⁴³. У наборі прикрас із поховання № 138 некрополя Самофракії кінця II — початку I ст. до н. е. була також судинка-підвіска з філігранним візерунком⁴⁴. Наведеними прикладами, включаючи ногайчинські екземпляри, вичерпуються документовані знахідки мініатюрних флаконів часу пізнього еллінізму. Кожен з них по-своєму унікальний, на відміну від серії «сарматських» флаконів-підвісок римського часу⁴⁵. Ногайчинські флакони дають підставу для побудови еволюційного ряду від античних (південноіталійських? грецьких?) флаконів-підвісок до варварських прикрас тієї ж конструкції, які з мініатюрних підвісок до I ст. н. е. перетворилися на доволі місткі судинки. Можливо, поява імпортованих елліністичних флаконів у варварському середовищі могла слугувати імпульсом до виникнення моди на такі предмети і подальшого розвитку їх форми.

Обидві коштовні *фібули* (рис. 1, 4, 8) унікальні, і тому їх не можна співвідносити з певними виробничими традиціями. Конструкції їх голкових апаратів знаходять паралелі у Причорноморському регіоні⁴⁶.

Зображення Арсиної III на скляній гемі одного з *пернів* (рис. 1, 13) дає змогу віднести його до групи виробів, пов'язаних походженням з птолемеевським Єгиптом⁴⁷.

Браслети — найвизначніші прикраси в особистому уборі ногайчинської «цариці» (рис. 1, 10, II, 3, 1—3). В їх декорі було використано до 1500 перлин, що вкривають корпус браслетів суцільним шаром — виняткова розкіш, якщо враховувати особливу роль перлів у давніх культурах Сходу та Заходу⁴⁸. Сюжет «Ерот і Псіхея» (рис. 2, 1—5) є головним смисловим елементом браслетів. Цікаво відзначити відсутність крил в обох персонажів (переважно їх зображували крилатими). Фігурки мають округлі форми, деякі деталі (кисті рук, їх сплетіння за спиною) передані недбало, елементи ніби перетікають один в один, що є відмінною ознакою пізньоелліністичної пластики. Найбільш близька іконографія і такий самий експресивний стиль виконання відрізняють відому теракотову статуетку з Аміса, опубліковану М.І. Ростовцевим⁴⁹ (рис. 2, 6, 7). Разюча схожість обох композицій дає змогу припустити для них загальний прототип. Ще один елемент браслетів слід відзначити спеціально. На прямокутній вставці з циркону прокреслена пряма лінія, що імітує ребро кристала. На поверхні цього каменю гострим знаряддям були подряпані знаки, що нагадують літери грецького алфавіту (рис. 1, 11а).

Для визначення кола прикрас, до яких належать браслети, основне значення мають: поєднання смугастих бочкоподібних і круглих зелених намистин, що повторюються; наявність мініатюрних золотих кільць із *трьома рядами* зерні (рис. 1, 10а). В археологічному контексті таке поєднання елементів неодноразово зафіксовано на островах (Делос, Родос, Кіпр) і Малоазійському узбережжі Східного Середзем-

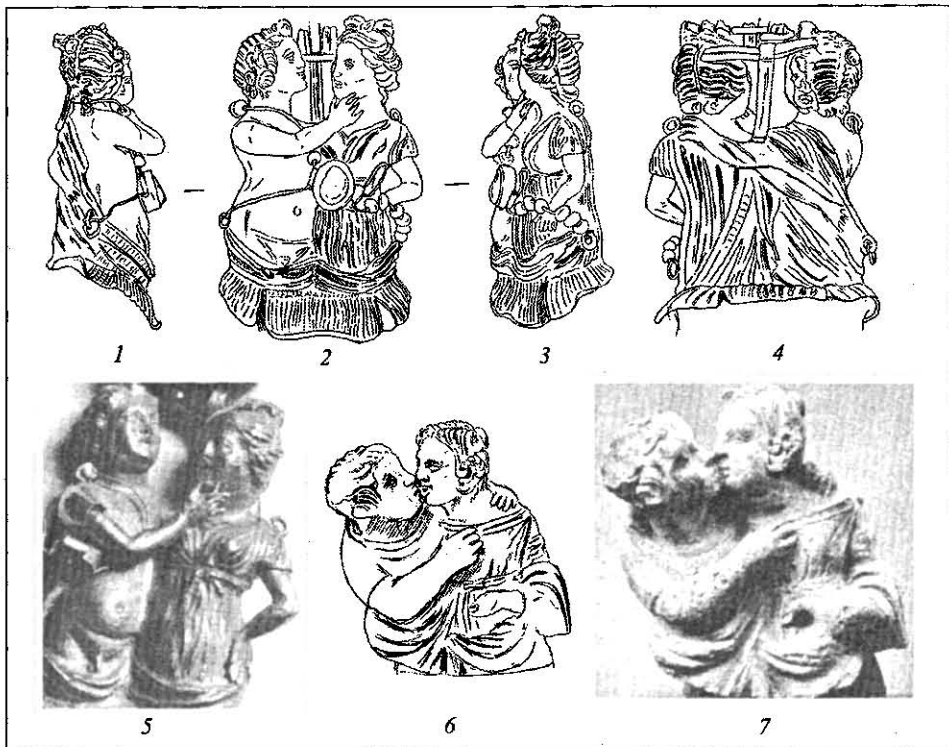

Рис. 2. Композиція «Ерот і Псіхея»: 1—5 — ногайчинські браслети; 6—7 — теракотова статуетка з Амісія

номер'я⁵⁰. Швидше за все, саме з цією територією слід пов'язувати походження такої виробничої традиції. У Причорномор'ї окрім Ногайчинського кургану єдиний випадок подібного поєднання ознак відзначено на намисті з Піщаного⁵¹.

Огляд ювелірних прикрас дає змогу припустити, що в Ногайчинському кургані була похована жінка, смаки якої сформувалися в еллінському суспільстві. Втім поховали її за варварськими звичаями і на варварській території. Найбільш варварське з прикрас — гривна у звіриному стилі — явно є елементом поховального ритуалу, що підкреслює високий соціальний ранг небіжчиці.

Тепер розглянемо історичний контекст, що зіставляється з цим похованням за часом і статусом. Як відомо, Аппіан є повним і одним з найбільш достовірних джерел з історії Причорномор'я кінця II — першої половини I ст. до н. е. Привертають увагу такі епізоди з його праці «Митридатові війни».

Перший епізод. «Он (Митридат) прошел через земли скифских племен, воинственных и враждебных, частью договариваясь с ними, частью принуждая их силою: так, даже будучи беглецом и в несчастье, он вызывал к себе почтение и страх. ... Когда Митридат вступил в область Меотиды, над которой много правителей, то все они приняли его (дружески), ввиду славы его деяний и царской власти, да и военная сила его, бывшая еще при нем, была значительна; они пропустили его и обменялись взаимно многими подарками; Митридат заключил с ними союз, задумав другие, еще более удивительные планы: идти через Фракию в Македонию, через Македонию в Пэонию и затем вторгнуться в Италию, перейдя Альпийские горы. Для укрепления этого союза он отдал замуж за наиболее могущественных из них своих дочерей» (App. Mithr., 102).

Цей єдиний випадок вдалого шлюбу дочок Мітрідата VI Євпатора зі скифськими царями відбувся близько 65 р. до н. е. Друга спроба Мітрідата видати своїх дочок заміж за варварських правителів у 64 р. до н. е. закінчилася невдало. Наречені були захоплені та передані Гнею Помпею (App. Mithr., 108).

Цей пасаж можна зіставити зі специфікою поховального інвентарю ногайчинського поховання — переважно еллінський характер особистих прикрас, а також наявність у похованні предметів, пов'язаних походженням з територією

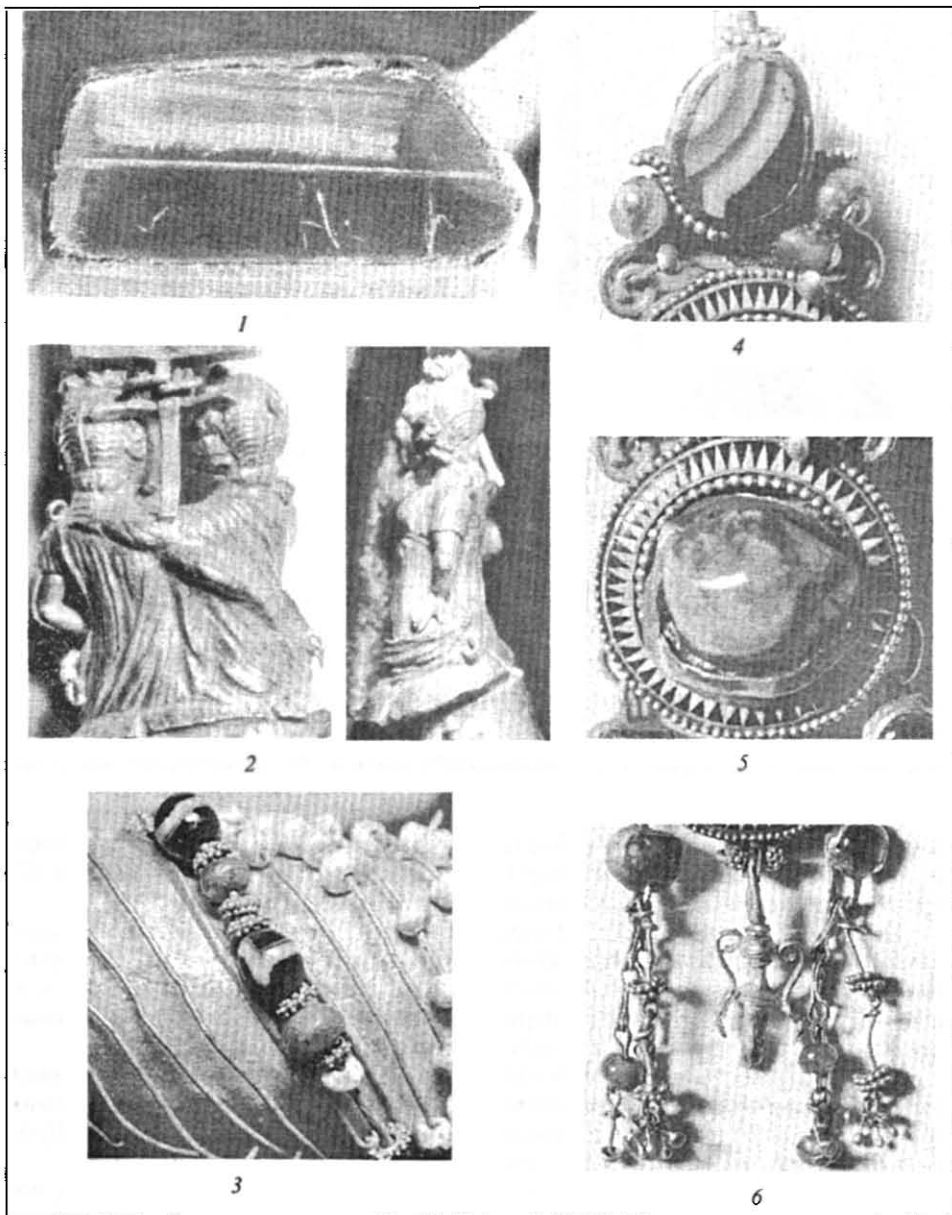

Рис. 3. Деталі браслета (1—3) і сережки (4—6)

Прикубання (гличик, брош-шпилька, кулон і т. ін.). У поєднанні з «царським» статусом небіжчиці ці спостереження роблять імовірним припущення, що в кургані могла бути похована одна з дочок Мітрідата, яку віддали заміж за «скіфського» царя. У цій ситуації обсипані перлами розкішні браслети із зображенням шлюбної пари Ерота і Псіхеї могли бути спеціальним весільним подарунком.

Другий епізод. «...Митридат же отплыл на остров Кос, и жители Коса приняли его с радостью. Он захватил там сына Александра, царя египетского, оставленного тут с большими деньгами бабкой его Клеопатрой, и содержал его по-царски. Из богатств Клеопатры большое количество царских сокровищ, камни, женские украшения и большую сумму денег он отправил в Понт» (App. Mithr., 23).

У зв'язку з цим епізодом доречно згадати птоломеевський перстень, кільце і сережки з ногайчинського поховання, які не можуть датуватися пізніше II ст. до н. е. і, відповідно, дещо давніші за решту речей.

За результатами новітнього антропологічного аналізу вік померлої з Ногайчинського кургану можна визначити у межах 35—44 років, найбільш імовірно — 39—41 рік⁵². Нам невідомий вік, в якому дочки Мітрідата були видані заміж. Якщо відштовхуватися від шлюбного віку 18—25 років, найбільш імовірним видається здійснення ногайчинського поховання в 50—40-х рр. до н. е. При цьому формування набору ювелірних прикрас та іншого поховального інвентарю відбувалося протягом II — першої половини I ст. до н. е., а його склад до деякої міри відображає буремні події, що відбувалися у Східному Середземномор'ї і Причорномор'ї в 114—64 рр. до н. е.

Запропонована гіпотеза — усього лише одна з можливих версій, за допомогою якої можна пояснити феномен ногайчинської «цариці».

До цього часу шляхами потрапляння античних імпортів до сарматів називали торговий обмін, дипломатичні дари, військову здобич, у тому числі пограбування святилищ і храмів⁵³. Проте поряд із переліченими шляхами слід також відзначити велику ймовірність потрапляння античних ювелірних прикрас та імпортів у варварське середовище в результаті змішаних династичних шлюбів. Сама по собі така політична практика добре відома в давнину, і її існування ні в кого не викликає сумнівів.

¹ Щепинський А.О. Скарби сарматською знаті // Вісн. АН УРСР. — 1977. — № 10; Ščepinskij A.A. Über die Aristokratie der Sarmaten im nördlichen Schwarzmeergebiet // Z. Archäologie. — 1994. — Jahrgang 28.

² Симоненко А.В. Сарматы Таврії. — К., 1993. — С. 70—75; Трейстер М.Ю. О ювелірних изделиях из Ногайчинского кургана // ВДИ. — 2000. — № 1; Зайцев Ю.П., Мордвинцева В.И. «Ногайчинский» курган в Степном Крыму // ВДИ. — 2003. — № 3.

³ Симоненко А.В. Сарматы Таврії... — С. 30—91, 117.

⁴ Там же. — С. 112.

⁵ Там же. — С. 114.

⁶ Симоненко А.В. Китайские и «бактрийские» зеркала у сарматов Северного Причерноморья // Музейні читання: Матеріали наук. конф. — К. — С. 142.

⁷ Симоненко А.В. Сарматы Таврії... — С. 74. — № 26.

⁸ Там же. — С. 71 — № 1.

⁹ Там же. — С. 73. — № 15.

¹⁰ Там же. — С. 73. — № 12.

¹¹ Там же. — С. 73. — № 10.

¹² Там же. — С. 73. — № 11.

¹³ Там же. — С. 74. — № 27.

¹⁴ Там же. — С. 74. — № 23 («Подвески лировидные с петлей»).

¹⁵ Ščepinskij A.A. Op. cit.

¹⁶ Зайцев Ю.П., Мордвинцева В.И. Ногайчинский курган... — С. 97.

¹⁷ Там же. — С. 85—97.

¹⁸ Шилов В.П. К проблеме взаимоотношений кочевых племен и античных городов Северного Причерноморья в сарматскую эпоху // КСИА. — 1973. — Вып. 138. — С. 61—62; Мордвинцева В.И. Набор фаларов из кургана 28 могильника Жутово Волгоградской области // Нижневолжск. археол. вестн. — 1999. — Вып. 2; Мордвинцева В.И. Набор серебряной посуды из сарматского могильника Жутово // РА. — 2000. — № 1.

¹⁹ Мордвинцева В.И., Сергацков И.В. Богатое сарматское погребение у станции Бердия // РА. — 1996. — № 4.

²⁰ Прохорова Т.А., Гугуев В.К. Богатое сарматское погребение в кургане на восточной окраине г. Ростова-на-Дону // Изв. Ростов. обл. музея краеведения. — 1988. — Вып. 5. — С. 40—49; Прохорова Т.А., Гугуев В.К. Богатое сарматское погребение в кургане 10 Кобяковского могильника // СА. — 1992. — № 1. — С. 142—161.

²¹ Raev B.A. Roman Imports in the Lower Don Basin // BAR Int. Ser. 278. — Oxford, 1986. — P. 12, 22, 44, 46.

²² Толстой И.И., Кондаков Н.П. Древности времен переселения народов // Русские древности в памятниках искусства. — СПб., 1890. — Вып. 3. — С. 132—133; Raev B.A. Op. cit. — P. 14—16, 28, 35—36.

²³ Беспалый Е.В. Курган сарматского времени у города Азова // СА. — 1992. — № 1. — С. 175—192.

²⁴ Манцевич А.П. Находка в Запорожском кургане (к вопросу о сибирской коллекции Петра I) // Скифо-сибирский стиль в искусстве народов Евразии. — М., 1976. — С. 164—193; Шилов В.П. Запорожский курган (к вопросу о погребениях аорсской знати) // СА. — 1983. — № 1. — С. 178—192.

²⁵ *Симоненко А.В., Лобай Б.И.* Сарматы Северо-Западного Причерноморья в I в. н. э. (погребения знати у с. Пороги). — К., 1991.

²⁶ *Ждановский А.М.* Новое погребение кочевников сарматского круга из Закубанья // Древние памятники Кубани. — Краснодар, 1990.

²⁷ *Зайцев Ю.П., Мордвинцева В.И.* «Ногайчинский» курган... — С. 72—73, 95—96; *Мордвинцева В.И.* Полихромный звериный стиль. — Симферополь, 2003. — С. 44.

²⁸ *Кубарев В.Д.* Курганы Уландрыка. — Новосибирск, 1987. — Табл. XXVIII, 10; XLII, 6; XLVIII, 2—3; LXXXVI, 23; LXXXVI, 22; XCII, 12.

²⁹ Например, в Восточном некрополе Неаполя скифского — это довольно частая находка. Див.: *Сыманович Э.А.* Население столицы позднескифского царства. — К., 1983. — С. 94.

³⁰ *Шилов В.П.* Погребения сарматской знати I в. до н. э. — I в. н. э. // Сообщения Гос. Эрмитажа. — 1956. — Вып. 9. — С. 44; *Сергацков И.В.* Сарматские курганы на Иловле. — Волгоград, 2000. — С. 141.

³¹ *Дашевская О.Д.* Поздние скифы в Крыму // САИ. — 1991. — Вып. Д1-7.

³² *Treister M. Yu.* Late Hellenistic Bosphoran Polychrome Style and its Relation to the Jewellery of Roman Syria (Kuban Brooches and Related Forms) // Silk Road Art and Archaeology. — Kamakura, 2002. — Vol. 8. — P. 44—45. — Pls. I, 5; II, 4, 12; IV, 4, 6.

³³ *Анфимов Н.В.* Древнее золото Кубани. — Краснодар, 1987. — С. 171. Подобная подвеска происходит также из погребения № 177 Тенгинского некрополя. Благодарим Е.А. Берлову за информацию.

³⁴ *Gli Ori di Taranto in Età Ellenistica.* — Milano, 1996. — P. 219. — № 152.

³⁵ *Hoffmann H., Davidson P.* Greek Gold Jewellery from the Age of Alexander. — Mainz, 1965. — P. 274—275. — Cat. 127.

³⁶ *Клад* на акрополе Гераклеи на Лукании начала I в. до н. э.: Tresures of the South of Italy. — Milan, 1999. — P. 186. — Pl. 66. Серьги из музея Неаполя: *Siviero R.* Gli Ori e le Ambre del Museo Nazionale di Napoli. — Napoli, 1954. — P. 40. — Cat. 119.

³⁷ *Rudolf W.* A Golden Legacy. Ancient jewelry from the Burton J. // Berry collection at the Indiana University Art Museum. — Bloomington; Indianapolis, 1995. — P. 110.

³⁸ *Siviero R.* Gli Ori e le Ambre... — P. 40. — Cat. 121.

³⁹ *Kleopatra.* Ägypten um die Zeitenwende. — München, 1989. — N 80.

⁴⁰ *Gli Ori di Taranto...* — Cat. 80b; *Siviero R.* Gli Ori e le Ambre... — Cat. 119; Treasures of the South Italy... Pl. 66.

⁴¹ *Pasqui A.* Regione V (Pecenum) // Notizie degli Scavi di Antichità. — Roma, 1910. — Fig. 14; *Siviero R.* Gli Ori e le Ambre... Cat. 119; *Fiumi E.* Gli scavi della necropoli del Portone degli anni 1873—1874 // Studii Etruschi. Ser II. — Firenze, 1957. — Vol. 25. — Fig. 33. — Tomba P.

⁴² *Gli Ori di Taranto...* — Cat. 163; *Lo Porto F.G., De Julius E.M.* L'Attività archeologica im Puglia // La Magna Grecia nell'Età Romana. Atti del quindicimasimo convegno di studi sulla Magna Grecia. — Napoli, 1975. — P. 642. — Tav. LIII.

⁴³ Treasures of ancient Macedonia. — Athens, 1981. — P. 6 — Cat. 10.

⁴⁴ *Dusenbery E.B.* A Samothracian necropolis // Archaeology. A magazine dealing with the antiquity of the world. Vol. 12 N. 3. — P. 166—167. — Fig. 5; *Dusenbery E.B.* The necropolis (Samothrace, II). — Princetone, 1999. — P. 996—997. — S. 138—23.

⁴⁵ *Скалон К.М.* О культурных связях Восточного Прикаспия в позднесарматское время // Археол. сб. Гос. Эрмитажа. — 1959. — Вып. 1. — С. 127—140; *Treister M. Yu.* Gold vessels, perfume flasks and pyxides from Sarmatia // Pontus and the outside world / Ed. C.J. Tuplin. — P. 140—143.

⁴⁶ *Зайцев Ю.П., Мордвинцева В.И.* «Ногайчинский» курган... — С. 86.

⁴⁷ *Зайцев Ю.П., Мордвинцева В.И.* «Ногайчинский» курган... — С. 90—91.

⁴⁸ *Раков В.А., Бродянский Д.Л.* Жемчуг в археологии // Проблемы истории, филологии, культуры. — Москва; Магнитогорск, 2002. — Вып. 12.

⁴⁹ *Rostovtzeff M.I.* Die hellenistische Welt. Gesellschaft und Wirtschaft. — Tübingen, 1955. — Bd I. — S. 575. — Taf. 65, 4.

⁵⁰ *Hackens T., Lévy E.* Trésors Hellénistique trouvé à Délos en 1964 // BCH. — 1965. — 89. — Pl. XXIX; *Ancient Rhodes.* 2400 years. — Athens, 1993. — P. 47. — Fig. 35; *Karageorghis V.* Chronique des fouilles et découvertes archéologiques a Chypre en 1960 // BCH. — 1961. — 85. — Pl. V, 5.

⁵¹ *Ждановский А.М.* Новое погребение... — С. 111; *Шедевры* древнего искусства Кубани. Каталог выставки. — М., 1987. — Кат. 174.

⁵² *Визначення І.В.* Костик, Кримське Республіканське бюро судово-медичинської експертизи.

⁵³ Див., наприклад: *Шилов В.П.* Очерки по истории древних племен Нижнего Поволжья. — Л., 1975; *Raev V.A.* Roman Imports...; *Мордвинцева В.И.* Набор серебряной посуды...

Одержано 20.01.2004

К ИСТОРИЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЗАХОРОНЕНИЯ В НОГАЙЧИНСКОМ КУРГАНЕ

Статья представляет собой интерпретационную часть исследования Ногайчинского кургана, полная публикация которого была издана во ВДИ, № 3, 2003 и в АССС, № 3—4, 2003. Раньше богатейшее захоронение в Ногайчинском кургане датировалось второй половиной I — началом II вв. н. э., а теперь отнесено к периоду первой половины — середины I в. до н. э.

На основании разбора ювелирных изделий сделан вывод о том, что этот комплект в основном был сформирован в эллинской среде. Погребенная в кургане женщина могла быть одной из дочерей Митридата VI Евпатора, выданной замуж за варварского царя в 65 г. до н. э., о чем есть упоминание у Аппиана.

Yu.P. Zaitsev, V.I. Mordvintseva

TO THE HISTORIC INTERPRETATION OF A BURIAL IN THE NOGAICHINSKIY BARROW

The article interprets a rich burial in the Nogaichin Barrow, which was published in complete for the first time in 2003 (VDI No. 3; ACSS Nos. 3—4). Formerly this grave was dated to the second half of the 1st — beginning of the 2nd AD. However, after the analysis of the whole context the authors re-dated it to the first half — middle 1st BC.

Examination of the set of jewelry has shown that it had formed in the Hellenistic social environment. The buried person could be one of daughters of Mithridates VI Eupator who, according to Appianus, was given in marriage to a barbarian (Scythian) king in 65 BC.

М.В. Квітницький

ТОРКИ. ПРОБЛЕМА АТРИБУЦІЇ ПОХОВАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ

Статтю присвячено проблемним питанням, пов'язаним із визначенням етнічної належності поховальних комплексів XI—XII ст., залишених номадами південноруського степу.

Однією з проблем при вивченні старожитностей кочівників південноруського степу, періоду останньої чверті IX—XIII ст., є етноінтерпретації поховальних пам'яток. У той період південноруські степи населяли, змінюючи один одного, кочові групи печенігів, торків і половців. Зацікавленість проблемою і перші спроби атрибуції виникли наприкінці XIX ст. після узагальнення старожитностей кочівників, розкопаних М.Є. Бранденбургом, В.О. Городцовим, О.О. Спіциним, Є.П. Трефільєвим та іншими дослідниками. У подальшому з цієї проблеми з'явилися праці Л.П. Зябліна, Н.Д. Мец, С.О. Плетньової, Г.О. Федорова-Давидова та ін. Проте вичерпного вирішення так і не було знайдено, зокрема це стосується визначення деяких типів поховальних пам'яток середини XI—XII ст., таких, як печеніго-торчеських, без чіткого відокремлення між собою. Існує низка причин, що ускладнили пошуки відповідей у процесі етноінтерпретації:

- слабка джерельна база 1950—1960 рр., використання дослідниками матеріалів з вузьких географічних територій степових регіонів України;
- відсутність розробки хронології для кочівницьких старожитностей південноруського степу;

© М.В. КВІТНИЦЬКИЙ, 2004